

XORNADAS SOBRE MULLER, ADMINISTRACIÓN E PODER POLÍTICO

(Edificio administrativo da Xunta de Galicia
en Ferrol, 23 e 24 de abril de 2002)

Xosé Antón Barreiro Pereira

Avogado

«Coa rapidez e o éxito da nosa causa depende do celo e dos esforzos, tanto dos homes como das mulleres, pára derruba-lo monopolio dos púlpitos para conseguir que a muller participe equitativamente nos diferentes oficios, profesións e negocios».

Declaración de *Seneca Falls* do 19 de xullo de 1848

1. Introducción

O problema da consideración xurídica da muller é tan antigo coma o propio dereito. Durante varios séculos a muller foi considerada como unha cousa, á cal se lle atribuíu un valor patrimonial, e polo tanto susceptible de alleamento. A historia, o progreso e a cultura modificaron moito o anterior concepto, como é de absoluta xustiza.

Xa pasaron dous séculos, dende que no contexto da Revolución Francesa, *Olympe de Gauges* escribira a súa «Declaración dos dereitos da muller». Desta maneira, cando a Declaración dos dereitos do home se converteu no preámbulo respecto da Constitución de 1791, esta muller trazou a súa declaración en resposta ás lagoas que se presentaban nela. Xa no seu artigo 1 se podía ler... «a muller nace libre e permanece igual có home en dereito. As diferencias sociais só se poden basear na utilidade común». Aínda que posiblemente sexa máis coñecido aquel pará-

grafo do seu artigo 10... «A muller ten o dereito a subir ó patíbulo, igualmente terá dereito a subir á tribuna».

A participación da muller en tomas de decisións políticas aparece no ano 1838, primeiro en *Kentucky*; despois noutros estados norteamericanos permitiúselles ás propietarias de terras que votaran en determinadas eleccións escolares e fiscais. En España a participación da muller na toma de decisións políticas aparece na Constitución da Segunda República do 9 de decembro de 1931 onde se dicía que os cidadáns dun e outro sexo, maiores de vintetrés anos, terán os mesmos dereitos electorais conforme o determinen as leis.

A crecente e imparable participación das mulleres no mercado laboral, na sociedade e en todos aqueles sectores vencellados co ámbito do público fan necesario, non só adecuar horarios, impulsa-la formación e establecer medidas correctoras das desigualdades sociolaborais, senón que é fundamental concienciar á sociedade, homes e mulleres, da necesidade de concilia-la vida familiar coa profesional, implicando a unhas e outros na coparticipación igualitaria con respecto ás responsabilidades familiares e laborais.

Se ata datas moi recentes a responsabilidade familiar e doméstica, o coidado dos fillos e fillas, a atención a persoas maiores e enfermas recaeu exclusivamente sobre as mulleres, hoxe en día, as mulleres asumiron a incorporación ó mundo laboral como unha reforma de desenvolvemento persoal e profesional, e como reflexo da súa participación plena na sociedade.

Xunto ás dificultades das mulleres para obter un emprego remunerado, a segunda dificultade refírese á remuneración que obteñen. De feito os salarios medios das mulleres son inferiores ós dos homes. Os motivos son diversos:

A discriminación manifesta. Polo mesmo traballo téndese a pagarlle menos a unha muller ca a un home.

A segregación dos empregos por sexos. As mulleres están ocupadas nos sectores onde o nivel salarial é máis baixo.

As dimensións da xornada laboral. As mulleres tenden a ter empregos cunha xornada laboral máis curta cá dos homes e os homes adultos alongan a xornada laboral, e fan horas extras nun momento no que a taxa de paro é extraordinariamente alta.

Para resumi-las características da distribución dos salarios entre os traballadores e traballadoras, hai que ter en conta os criterios básicos sobre a remuneración que rexen dun modo xeneralizado na nosa sociedade:

Salario individual ou compensador. O salario das mulleres ten carácter individual ou ben complementario respecto do salario dos homes. Dito de outro modo, o salario das mulleres non se concibe

como medio de reprodución da forza do traballo, salvo, en todo caso, da reprodución da propia muller traballadora, pero non do seu reemprazo (os fillos). Polo xeral, recoñéceselles a función de compensa-los salarios masculinos cando estes caen por debaixo do nivel que permite reproducir-las seguintes xeracións.

Salario familiar ou principal. O salario dos homes adultos, cabeza de familia, ten carácter de salario da familia. Enténdese que o salario do home incorpora, non só os medios para produci-la súa propia forza do traballo, senón tamén para garanti-lo seu reemprazo cando se xubile, polo tanto cubrirá os medios para soste-las necesidades das persoas dependentes. Por iso se considera prioritaria a preservación do lugar de traballo dos homes cabeza de familia.

Esta dobre concepción do salario, está vixente tanto entre os empresarios, coma entre os sindicatos, e incluso entre as propias mulleres.

Dende o punto de vista legal, o principio de igual retribución para «traballos de igual valor», ó cal se acollen na actualidade as traballadoras, para loitar contra a desigualdade salarial, quedou recollido na lei franquista do 22 de xullo de 1961, no seu artigo 4.2. Sen embargo, produciuse un retroceso no tratamento desta problemática uns anos máis tarde; a Lei de relacións laborais do 8 de abril de 1976, aplicada ó principio de non discriminación a «traballos iguais». Hai que esperar á Reforma de 1994 do Estatuto dos Traballadores, para que no seu artigo 28 se recolla o principio de igual remuneración para traballos de igual valor, nos seguintes termos: «o empresario esta obrigado a pagar pola prestación dun traballo de igual valor o mesmo salario, tanto por salario base como polos complementos salariais, sen discriminación por razón de sexo». Con base neste principio, cando aínda non estaba recollido na lei, senón baixo a forma de non discriminación para traballos iguais, a loita das mulleres de produción directa en empresas como Puig ou Jaeger, conduciu á eliminación da discriminación, por considerar que as tarefas desenvolvidas polas mulleres, aínda sendo distintas e requirindo capacidades distintas, eran equivalentes.

A IV Conferencia Mundial das Nacións Unidas sobre as mulleres, que tivo lugar o 4 ó 15 de setembro de 1995 en *Beijing*, aprobou un importante documento, a Plataforma para a Acción, ó comprometérense ó seu cumprimento os gobernos, organismos nacionais e institucións internacionais durante os próximos cinco anos. Tamén se exhorta á sociedade en xeral, ós axentes sociais, ás organizacións non gobernamentais e ó sector privado a que presten o seu decidido apoio ás medidas deseñadas nel.

Podemos adiantar que o principio de igualdade de trato é un dos principios comúns ó dereito comunitario e ó dereito nacional. Neste senso é recollido pola Constitución española que, no seu artigo 1, chega

a cualificalo como un dos valores superiores do ordenamento xurídico, mentres que o artigo 14 recolle o sexo coma unha das causas de discriminación expresamente prohibidas por el. Por outra banda, despois da Sentencia *Defrenne*, o Tribunal de Xustiza da Unión Europea afirmou que o respecto ós dereitos fundamentais da persoa humana forma parte dos principios xerais do dereito comunitario, e que a eliminación de discriminacións fundadas sobre o sexo, forma parte dos dereitos fundamentais.

A aprobación da Constitución española do 1978 suporá o primeiro paso dun recoñecemento que irían dando os distintos poderes públicos. Pero hai que ter en conta que o principio de igualdade recollido no artigo 14 CE non establece un principio absoluto, senón, como o Tribunal Constitucional veu interpretando reiteradamente, a súa aplicación non implica en tódolos casos un tratamento legal igual con abstracción de calquera elemento diferenciador de relevancia xurídica.

En consonancia co citado principio constitucional e a partir dese momento, o lexislador ordinario foi introducindo algunhas modificacións importantes. Unha mostra diso serían as leis 11/1981 e 30/1981 de modificación do Código civil no que respecta ás relacións familiares.

Tamén no campo das relacións laborais e da Seguridade social atopáramos algúns artigos do Estatuto dos Traballadores; a Lei orgánica 3/1989 sobre as medidas para favorece-la igualdade de trato da muller no traballo, e incluso a propia Lei de procedemento laboral.

Tamén en materia penal e referidas a algúns aspectos intimamente relacionados coa muller contra a liberdade sexual temos a Lei orgánica 3/1989 e a Lei orgánica 9/1985 sobre despenalización dalgúns supostos de aborto, etc. Posteriormente, o novo Código penal, aprobado en novembro de 1995, introduciu entre os novos delitos o acoso sexual e a discriminación laboral.

A adecuación da lexislación ó principio de non discriminación sinalada pola nosa Constitución de 1978, non é senón unha mostra máis do enorme esforzo que a nosa sociedade levou a cabo nos últimos anos; sen embargo, nin a igualdade legal entre os homes e mulleres é suficiente, nin a falacia do igualitarismo xurídico pode levarnos a baixa-la garda.

Neste senso, a acción positiva trata de completa-la lexislación sobre a igualdade de trato e implica un sistema ou estratexia temporal de vantaxe (promoción) ou compensación (privilexio) que veña a cubrir un déficit individual e colectivo sufrido polas mulleres en calquera ámbito da vida social. É dicir, trátase de medidas de carácter temporal, que se implantan en moitos ámbitos e nuns períodos de aplicación concretos cuns obxectivos que se encamiñan ó logro dunha igualdade de oportunidade.

Así, a Convención de Nacións Unidas sobre a eliminación de tódalas formas de discriminación contra a muller, aprobada o 18 de decembro

de 1979, unicamente exclúe do concepto de discriminación dous tipos de medidas: «as medidas especiais do carácter temporal encamiñadas a accelera-la igualdade de facto entre o home e a muller» (art.4.1), así como as de protección da maternidade (art.4.2); é dicir, por un lado as medidas de acción positiva, e por outro, o único suposto de deferencia xurídica entre home e muller que terminou por admitir no dereito internacional para os efectos de protección, e aínda para ese suposto reducido a súa mínima expresión: a maternidade.

A acción positiva aparece na normativa comunitaria na Directiva 76/207, alínea 4 do artigo 2º, relativa á aplicación do principio de igualdade de trato entre mulleres e homes no que se refire ó emprego, á formación e á promoción profesional. Por maior abastanza, incidindo na compatibilidade das medidas de acción positiva coa prohibición de discriminación, o Consello da UE no terceiro considerando da súa Recomendación 84/635, relativa á promoción de accións positivas a favor da muller, salienta estas medidas con novas accións.

Se no plano internacional a acción positiva esta suficientemente recoñecida, do mesmo xeito, no noso dereito interno, a igualdade que o artigo 1.1 da U.E. proclama como un dos valores superiores do noso ordenamento xurídico, non só se traduce no carácter formal contemplado no artigo 14, senón así mesmo na índole substancial recollida no artigo 9.2, que obriga ós poderes públicos a promover-las condicións para que a igualdade dos individuos e os grupos sexa real e efectiva.

Así en reiterada xurisprudencia, o noso Tribunal Constitucional veu entendendo co mandato contido no artigo 9.2, en canto se dirixe ós poderes públicos, supón unha modulación do artigo 14, no senso por exemplo, de que non poderá reputarse de discriminatoria e constitucionalmente prohibida a acción de favorecemento, sequera temporal, que aqueles poderes emprendan en beneficio de determinados colectivos, historicamente preteridos e marxidados, co fin de que, mediante un trato especial máis favorable, vexan compensada a súa situación de desigualdade substancial. Supón tratar de forma diferente ós que son diferentes. Polo tanto, non existe contradicción entre a igualdade e as accións positivas. As medidas contra a discriminación e as medidas de acción positiva forman parte do mesmo bloque de actuacións, pois teñen ambos os mesmos obxectivos.

As cotas, que establecen a reserva dun número ou porcentaxe de prazas a determinados grupos, e as normas de trato preferente son paradigma desta subespecie da acción positiva ou inversa.

É precisamente sobre a legalidade deste tipo de medidas sobre a que se pronunciou o Tribunal de Xustiza de Luxemburgo nas súas sentencias do 17 de outubro de 1995 e 11 de novembro de 1997, coñecidas como asunto «Kalanke» e «Marschall» respectivamente. A ilegalidade declarada

polo Tribunal europeo na sentenza Kalanke, da medida que dá preferencia ás candidatas femininas nunha promoción laboral, cando a igual capacitación se produce en sectores nos que as mulleres están infrarrepresentadas. A devandita medida foi recibida como a posta en cuestión dun dos piares básicos das políticas de igualdade, tal é acción positiva a favor das mulleres.

Razóns non faltan para inquietarse. Sen embargo, por un lado, e conforme ó aquí exposto, consideramos que a ilegalidade non lle afectaba á acción positiva no seu conxunto, senón á vertente da acción positiva que, non só favorece ou promove, senón que privilexia para a igualdade, e que identificamos coa discriminación positiva. Por outra parte, o propio tribunal veu matizando a súa postura na posterior SS do 11 de novembro de 1997, S. S. *Marschall*, ó admiti-la discriminación positiva, sempre que:

- esta lles garanta, en cada caso particular, ós candidatos masculinos con igual capacitación cás candidatas femininas, que as candidaturas sexan obxecto dunha apreciación obxectiva que teña en conta tódolos criterios relativos á persoa dos candidatos de ámbolos sexos e ignore a preferencia concedida ás candidaturas femininas cando un ou varios criterios fagan que a balanza se incline a favor do candidato masculino, e
- que tales criterios non sexan discriminatorios en prexuízo das candidaturas femininas.

Persoalmente, considero que esta cláusula aberta é indeterminada, e que debido a actitudes e comportamentos existentes na sociedade que producen efectos prexudiciais para as mulleres en activo, poden introducirse elementos de xuízo que inclinen de novo a balanza a favor dos homes.

Non obstante, a pesar diso, a muller continua sendo obxecto de importantes discriminacións, e pódese observar en calquera caso, unha clara discordancia entre as conquistas normativas e a realidade, e conséntase á súa vez que o lexislador ordinario non se mostrou demasiado explícito en canto ó desenvolvemento do principio constitucional.

En Europa, o tratamento dos modelos familiares foi e é moi diferente. A política fiscal e de prestacións varía segundo a tradición xurídica e social de cada país. Pero en todo caso, non hai nos textos fundacionais da Unión Europea unha mención expresa verbo da protección da familia.

No caso español, e de acordo coa distribución de competencias establecidas na nosa Constitución, o Estado mantén as competencias en materia de fiscalidade e de seguridade social. Tódolos demais programas correspóndelles ás comunidades autónomas, pero este criterio non se pode traducir nunha exención de responsabilidade. A Constitución fala explicitamente da responsabilidade dos poderes públicos no seu artigo 39, e aquí inclúense tódalas administracións.

A isto cómpre engadirlle que a estrutura familiar é unha das referencias que máis teñen en conta as persoas españolas para calibra-la súa satisfacción persoal. Segundo as derradeiras enquisas do Centro de Investigacións Sociolóxicas, para os cidadáns españois, a familia e a saúde son as condicións máis importantes para conseguila felicidade. Neste último Informe sobre a xuventude en España, queda confirmado que as persoas novas seguen valorando a familia como un dos elementos máis importantes da propia vida.

Ata agora sempre se falou de liberdade e igualdade dentro das liñas de actuación das políticas familiares, a isto hai que engadirlle-la solidariedade non só como unha resposta teórica, senón como un traballo conxunto entre a sociedade civil e os poderes públicos, para garanti-la protección das unidades familiares na súa diversidade e respecto á realidade de cada unha, ese respecto é o que fai efectiva unha política integral para protexe-la familia.

A lei 39/1999, do 5 de novembro, para promove-la conciliación entre a vida familiar e laboral das persoas traballadoras, incorporou medidas activas a favor da familia. Os permisos retribuídos, a redución da xornada laboral por motivos familiares, a excedencia por coidado de familiares, e o permiso por maternidade e parental, o «custo cero», e outras máis, son expoñentes claros do esforzo pola dita protección, non só para as mulleres, senón para tódalas persoas traballadoras, e consecuentemente para tódalas unidades familiares.

É certo que estas medidas non esgotan a problemática familiar; e que, por exemplo, o tratamento da situación de familias monoparentais, ou doutras unidades familiares. Pero en todo caso, trátase de iniciar un proceso, tendo en conta que a protección da familia é un mandato constitucional.

2.

O primeiro en intervir no acto de inauguración das xornadas foi o Ilmo. Sr. D. **José Antonio San Gil Noya**, delegado provincial da Consellería da Presidencia, Relacións Institucionais e Administración Pública, quen presentou ós intervinientes. Van ser dirixidas e coordinadas por dona María Teresa Carballeira Rivera, profesora titular de dereito administrativo da USC.

Previamente falou o director xeral da Escola Galega de Administración Pública, o Ilustrísimo Sr. D. **Domingo Bello Janeiro**, quen fixo unha introducción das xornadas. Estas xornadas cumpren con dúas das principais finalidades da actividade formativa da EGAP nos últimos anos: a descentralización das actividades, ó chegar a tódolos interesados sen

que a distancia supoña ningún impedimento para acceder a elas (no ano 2001 o 80% das actividades de formación da Escola desenvolvéronse fóra da sede do dito centro); a promoción da igualdade entre home e muller, mediante un convenio asinado co Servicio Galego da Consellería de Familia para fomenta-la igualdade entre home e muller. Así, en tódolos cursos de xefes de servizo, de xefes de negociado e de directivos existe un módulo específico destinado á promoción da igualdade entre home e muller, a eliminar, no posible, calquera mostra de linguaxe discriminatoria no eido administrativo e a fomenta-la participación das mulleres na vida administrativa.

No transcurso destas charlas vanse debate-las distintas perspectivas xurídicas da problemática da muller na Administración e no poder político, tanto dende o punto de vista constitucional coma da lexislación civil ou penal, máis tamén se abordará a importancia da conciliación da vida familiar coa vida laboral. Asemade, ó final destas xornadas teremos o pracer de contar coa intervención da conselleira de Asuntos Sociais da Xunta de Galicia.

A seguinte intervención nestas xornadas correu a cargo da Ilustrísima conselleira de Familia, Promoción de Emprego, Muller e Xuventude, dona **Manuela López Besteiro** que expuxo o seguinte:

O percorrido feito a favor da igualdade levouse a cabo fundamentalmente no último cuarto do pasado século XX. A incorporación das mulleres á vida pública supuxo unha das maiores revolucións sociais producidas dentro das democracias occidentais. É unha revolución silenciosa que aínda está inacabada. Hoxe en día, non se pon en dúbida a igualdade entre o home e a muller, nin a súa capacidade, pero na praxe diaria atopámonos con prexuízos e estereotipos que acaban provocando a discriminación por razón de xénero.

Trátase dunha loita pola xustiza e a equidade, loita por compartir responsabilidades familiares e de poder. A pesar de representar tanto a metade da poboación como a metade do censo, as cifras das que dispoñemos reflicten que hoxe en día, mentres que a presenza da muller nos cargos de alta responsabilidade política ou administrativa segue a ser escasa (tanto a nivel local, autonómico, estatal ou europeo), a presenza da muller como responsable da vida familiar segue ascendendo. Isto é símbolo dunha grave ineficacia social e económica que obstaculiza o desenvolvemento das sociedades en tódolos ámbitos.

A directora e coordinadora destas xornadas, dona **María Teresa Carballeira Rivera**, deulle comezo ás xornadas e agradeceu a súa presenza, posto que o tema da muller só lles interesa a algunhas mulleres, o que é moi representativo da situación que vive a muller en España non só no medio político e administrativo, senón a nivel de sociedade civil. Co fin de aumenta-la concienciación, puntualizou que non é un problema da

muller, senón un problema social como a infancia, a economía... Afecta a toda a sociedade e, polo tanto, hai que planificalo dende a sociedade e non dende a parcialidade nin de determinados sexos da sociedade.

Con ese fin fixo a primeira invitación á primeira relatora, profesora titular de relacións internacionais da U.S.C., doutora en ciencias políticas e licenciada en socioloxía pola Universidade Complutense de Madrid. Ten moitos traballos sobre a teoría feminista das relacións internacionais, os procesos de integración en América Latina, os dereitos humanos, a globalización, os conflitos armados... Foi investigadora asociada en distintos programas como o presentado pola Facultade Latinoamericana de CC. Sociais, con sede en San Xosé de Costa Rica, o Colexio de México, con sede en México, DF e Institute Politics de París.

3.

a) Muller, feminismo e poderes públicos: Irene Rodríguez Manzano

Partiremos, polo tanto, da propia orixe da organización e, concretamente, do compromiso contraído polos seus membros orixinarios coa igualdade entre homes e mulleres no seu documento fundacional; un compromiso que non imposibilitará constata-la nula ou escasa presenza de mulleres nos seus órganos principais, representantes, dalgunha maneira, dun poder público internacional. Máis ala destas orixes, o transcorrer do tempo deteranos nos esforzos das Nacións Unidas en *pro* da igualdade xurídica entre homes e mulleres, esforzos sobre os que xiran as tres primeiras décadas da súa existencia e que, entre outros resultados, van determina-la aprobación da Convención de dereitos políticos da muller. Nun mundo no que poucos estados recoñecen eses dereitos, a adopción deste instrumento xurídico non pode entenderse máis que como o punto de partida para o acceso da muller ó poder público. A partir de entón e constatando paralelamente a escasa presenza de mulleres nos niveis máis altos dese poder, a nosa atención dirixirase ás propostas realizadas durante a década das Nacións Unidas para as mulleres, e especificamente nos plans de acción das tres primeiras conferencias mundiais sobre a muller; para supera-los obstáculos que impiden a súa plena participación no poder político.

A necesidade de incrementa-la participación da muller no poder público, como poñen de manifesto as páxinas que preceden, forma parte da axenda internacional, e foi ese un dos distintos e diversos esforzos dende hai décadas. Esforzos que, partiron do recoñecemento do dereito da muller ó sufraxio activo e pasivo para centrarse nos últimos anos no logro do seu empoderamento, tal e como establece a Plataforma de Ac-

ción de Beijing. Este empoderamento, como afirman Peterson e Runyan, incorpora ó discurso feminista un novo concepto de poder, o «poder para» ou o «poder de capacitación», unha alternativa á interpretación clásica, na que o poder se define como a habilidade de que alguén consiga que outro faga algo que doutra maneira non lograría e aquel discurso define como un atributo masculino. Trátase polo tanto, de empodera-la muller, de capacitala, para que participe no seu adianto e controle o seu futuro.

Dende esa nova proposta, a esixencia dunha maior representación da muller no poder político deixa de ter como obxectivo a consecución desa igualdade numérica, entendéndose como o requisito imprescindible para incorpora-los seus intereses, necesidades e valores no proceso de toma de decisións.

b) Estatus e dereitos da muller nos Estados Unidos: Antoinette Sedillo López

A relatora arriba indicada tratou na súa intervención os seguintes aspectos:

Aínda que poida parecer que houbo un grande avance nos dereitos escritos para a muller, a realidade é ben distinta. Un claro exemplo é o tema da legalización do aborto, como decisión persoal da muller; foi un tema que carretou reaccións adversas e políticas moi complexas por parte do sector máis conservador e reaccionario. Aínda máis reaccionario é o feito de que algunhas mulleres estean en contra do aborto.

Os estados nos que se aprobou primeiro o dereito ó voto da muller foron todos os do Oeste: *Wyoming* en 1869; *Utah* en 1870; *Colorado* en 1893; *Idaho* en 1896; *Washington* en 1910... A explicación de que se lle concedera tan rápido o voto á muller foi co obxectivo de que foran a esa parte do país coloniza-la fronteira con mulleres brancas. Outra tese é que as mulleres que foron eran mulleres que tiñan moito poder en si mesmas porque moitos dos seus homes morreran na guerra, e por iso tiñan unha presenza na vida pública moi forte.

En 1920 o Congreso e tódolos estados aprobaron a 19ª Emenda da Constitución que lles concedía o dereito de voto ás mulleres. Tódolos dereitos da muller nos *EEUU* van ligados a etapas económicas, é dicir, é un país que creceu moito, aumentando enormemente a demanda de traballo, de man de obra, por iso se tiña necesidade de que as mulleres entraran a traballar. En épocas nas que a economía do país non era todo o boa que debería, os dereitos da muller véñse limitados (nos anos 30, nos anos 50 as mulleres quedaban na casa porque foron épocas de pouca expansión económica).

As mulleres loitaron pola cláusula de igualdade na Constitución, pero non se acadou tal cláusula porque ademais de que nos EEUU é moi complicado cambia-lo texto constitucional, porque ten que pasar polo Congreso, firmala o presidente e aprobarse pola maioría dos estados, a meirande parte deles teñen gobernos conservadores, co que iso implica. Un dato relevante é o feito de que os EEUU non asinaron a Convención contra a discriminación da muller.

O camiño para acada-lo poder pasa por tres etapas: tomar posición, sobrevivir e subir e controlar.

Para entrar no poder nunca houbo demasiadas dificultades.

A etapa da supervivencia tense superado, porque vivimos un período de crecemento da economía e por iso as mulleres sobreviviron nesas posicións non de poder, senón de traballo. Por cuestións económicas non se pode manter un estatus social de clase media sen dous salarios en cada fogar americano.

Pero xa a terceira etapa de subir ós altos cumios e manterse está dalgún xeito vetado para a muller. Hai discriminación porque se estereotipa a muller, que a muller non acade certos postos de poder porque non vai toma-las mesmas decisións ca un home. Ademais está o feito de que hai unha concepción xeneralizada de que as mulleres para triunfar han de renunciar a ter unha vida familiar (en EEUU das 200 universidades, só 10 teñen decanas mulleres), concepción non extensible ós homes.

Un tema preocupante son as cifras relacionadas coa saúde pública e os seguros sociais.

Cada día nos EEUU morre unha muller por complicacións no embarazo, iso é así dende 1982, case 8 de cada 100.000 nados, cifra excesivamente elevada para un país desenvolvido.

A taxa de mortalidade infantil é de 7 nenos de cada 1000 nados, porque non hai Seguridade social e moitas mulleres non se poden permitir un seguro privado nin lle é proporcionado polo seu empresario durante o embarazo.

A probabilidade de que as mulleres nos EEUU de orixe afroamericana morran a causa de complicacións no embarazo é catro veces maior que as probabilidades que ten unha muller branca. Nas mulleres hispanas é moito maior que as de raza branca e a situación das mulleres indíxenas aínda é moito peor.

Iso ocorre porque só o 13% das mulleres de raza branca non teñen seguro privado, un 23% das mulleres afroamericanas e un 42% nas mulleres latinas. Non hai igualdade na distribución dese dereito humano que nos EEUU é máis un privilexio ca un dereito.

A pesar de que hai un sistema da anticoncepción evolucionado, a porcentaxe de embarazos non desexados ascendeu a un 49% en 1994. Iso é estraño nun país desenvolvido, pero sucede así porque hai unha to-

tal despreocupación por darlle unha educación axeitada ós mozos adolescentes americanos.

Co tema da SIDA pasou o mesmo, en 1985 representaba un 7% da poboación, hoxe representa un 23% os casos de SIDA, posiblemente pola desinformación relativa ós sistemas de prevención neste. Nas mulleres afroamericanas a porcentaxe é maior.

En canto á violencia, máis de 2.500.000 cada ano son vítimas deste tipo de violencia: unhas 700.000 son vítimas de agresión sexual. Hai perdas anuais de 100.000 de dólares en soldos e salarios (descenso da produtividade) que deixan de percibirse por absentismo laboral a causa da violencia contra a muller.

En canto ás diferencias salariais, nos *EEUU* cando un home gaña un dólar, unha muller gaña 80 centavos de dólar. A taxa de participación no traballo é alta, case o 70% das mulleres traballan fóra da casa. O aumento na actividade económica é pola necesidade da muller de contribuír ó ingreso familiar para manter un nivel de clase media, tamén os homes necesitan que as súas mulleres traballen por ese motivo. O aumento das posibilidades de traballo e educación profesional para as mulleres reflíctese en que as facultades de dereito, medicina, xornalismo, entre outras, abríronlle as portas a moitas mulleres; na Facultade de Dereito máis do 50% do alumnado son mulleres.

No Congreso só un 13% son mulleres, a necesidade máis perentoria é dispoñer de recursos económicos suficientes porque para poder realizar unha campaña política hai que saír na televisión, na radio e outros medios, e iso implica moitos custos. É unha barreira para entrar na política.

Ademais de barreiras económicas, atopamos barreiras psicolóxicas, a visión da muller humilde, tímida, invisible, submisa, etc. que aínda pervive hoxe en día; e estas non son características que lle axuden a entrar na política.

c) Igualdade e dereito á diferenza: Francisco Caamaño Domínguez

O relatorio do profesor Francisco Caamaño Domínguez pareceume interesantísimo. Tratou de explica-lo salto conceptual verbo da idea de igualdade e a súa repercusión no ámbito do xurídico, de tal maneira que para entender isto é imprescindible examinar cómo a igualdade foi entendida no nacemento do Estado Constitucional e cómo e por qué foi imprescindible o progresivo abandono daquela concepción en defensa dun entendemento «mellorado» da idea de igualdade non exento, nembargantes, de dificultades novas en palabras de don Francisco. Foi moi didáctica a parte dedicada ó dereito á diferenza como dereito a ser igualmente recoñecido, afirmando que concepción da igualdade como negación

do privilexio e a configuración do dereito á diferenza como dereito de acceso a xuíz, pronto puxo de relevo as súas deficiencias estruturais como dereito fundamental de garantía. Afirmo o autor, que nas sociedades multiculturalis e multiétnicas os problemas de igualdade non se resolvían co trato igual, senón cunha aceptación igual da diferenza. Na mesma liña, continúa don Francisco afirmando que somos canto que se nos reconece, polo que a nosa identidade como individuo depende do recoñecemento alleo. A miña propia identidade como individuo depende das miñas relacións dialóxicas cos demais. O falso recoñecemento ou a falta de recoñecemento dun individuo ou dun colectivo pode causa-la maior das humillacións. O principio da cidadanía igualitaria ocúpase de tratar igual a tódolos que son recoñecidos, pero non garante a igualdade no recoñecemento. E esta é a verdadeira clave do problema. A dignidade común do ser humano esixe que sexan igualmente recoñecidos; nembargantes, a cidadanía igualitaria do primeiro Estado Constitucional identifica dignidade con igualdade de trato en e ante un previo dereito á diferenza. Na actualidade o dereito á diferenza como límite á uniformidade de trato xa non se sitúa no dereito de acceso ó xuíz, senón no seo mesmo do dereito á igualdade, entendido como dereito á non discriminación.

Sen igualdade no recoñecemento, o Estado ou a sociedade humilla a determinados colectivos (estranxeiros, mulleres, colectivos étnicos, raciais ou culturais...) que se senten desprezados na súa dignidade. Por isto mesmo, o gran problema das sociedades actuais non é o de xustiza en termos rowlsianos, senón o de cómo se trata os que non son plenamente recoñecidos polo sistema político e legal. Acaba o autor dicindo que iso significa en palabras de A. *Marguerit* unha sociedade que non humilla ós demais aínda que non os trate de modo en todo igualitario.

d) Dereito comunitario e promoción da muller na vida pública: Isabel Lirola Delgado

O dereito comunitario representa un marco normativo eficaz para a promoción da muller na vida pública. En primeiro lugar, porque ese obxectivo continúa unha das dimensións do principio comunitario de igualdade entre homes e mulleres, xa que non só se xustifica en función de piares económicos, ligados ó desenvolvemento competitivo da economía da UE, ou a principios de xustiza social, senón que se fundamenta na protección da dignidade humana e en presupostos de carácter democrático. Este plural fundamento permite que a acción comunitaria poida proxectarse en tódalas dimensións da vida pública, e de forma especial naquelas coma a participación nos procesos de toma de decisións, nas que a promoción das mulleres reviste no momento presente de maior importancia, co fin de propicia-lo necesario cambio social que asegure

unha participación equitativa de homes e mulleres en tódolos ámbitos públicos.

En segundo lugar, a acción comunitaria para a promoción da muller na vida pública concíbise dende unha variedade de actuacións e instrumentos que se complementan entre si e resultan necesarias no seu conxunto para a consecución do dito obxectivo. Dende esta perspectiva, ó integralas na estratexia marco comunitario, potenciase a súa eficacia e garántese un tratamento de conxunto dos distintos aspectos que inciden na promoción da muller na vida pública. Neste senso, consideramos que o recoñecemento duns dereitos que garantan a igualdade no acceso ó ámbito profesional constitúe un presuposto previo básico para a participación das mulleres na vida pública, que na maioría das ocasións se realiza pola vía laboral ou profesional. Estimamos que a transversalidade, ó integra-la perspectiva de xénero na base da construción das políticas comunitarias, como políticas públicas, resulta fundamental non só para elimina-los obstáculos á promoción da muller na vida pública, senón para introduci-los instrumentos e as accións específicas que sexan necesarias para o desenvolvemento deste obxectivo.

E finalmente, somos da opinión de que as medidas de acción positiva constitúen un instrumento esencial no que debe apoiarse a acción comunitaria de promoción da muller en tódolos aspectos da vida pública na que obxectivamente se constate a súa infrarrepresentación. Neste punto, a acción comunitaria segue adoecendo dunha debilidade e falta de definición que non resulta beneficiosa e que compromete dalgunha maneira os desenvolvementos alcanzados nesta materia en determinados estados membros. Por esta razón, consideramos que resulta preciso avanzar máis no plano normativo, a través de instrumentos de carácter vinculante que delimiten con claridade o alcance destes instrumentos no ámbito comunitario, e desta maneira propiciar un cambio na xurisprudencia do TXCE, que resulta innecesariamente restrictiva. En definitiva, a contribución do dereito comunitario á promoción da muller na vida pública segue aberta a novos desenvolvementos.

e) Participación da muller española na toma de decisións políticas: Octavio Salazar Benítez

O profesor Octavio Benítez Salazar antes de entrar na cerna do seu relatorio fai unha breve descrición ó longo do tempo de cómo a muller foi excluída nas tomas de decisións, incluso na Revolución Francesa; e comenta que aínda que ó longo do século XX, as mulleres foron derribando os muros que lle impedían ser cidadás en condicións de igualdade co home, foi fundamentalmente a través da obtención do dereito de sufraxio, mais queda moito por andar, pois hoxe en día, en pleno século XXI, as

mulleres seguen atopando dificultades para ter esa voz nas asembleas públicas das que falaba Aristóteles, e polo tanto, para ser cidadás máis alá da igualdade formal que lle garanten as constitucións e o ordenamento xurídico. Constitucións coma a nosa seguen respondendo a valores claramente identificados cos homes que, en definitiva foron os que a negociaron e elaboraron. Non en van se fala de «pais da Constitución». Un texto que foi aprobado por un poder constituínte no que, sumando deputadas e senadoras, atopabamos só 8 mulleres, e que foi interpretado por un Tribunal Constitucional no que a presenza da muller foi anecdótica.

Polo tanto, non é de estrañar que na Constitución española non atopemos ningunha referencia, nin sequera no preámbulo, da situación de desigualdade histórica da muller e a necesidade, polo tanto, de apoio por parte dos poderes públicos.

O profesor continúa expoñendo que aínda que os ordenamentos dos estados democráticos como o español recoñéceselle á muller os mesmos dereitos có home «en condicións de igualdade», na práctica esas condicións seguen sendo desiguais, sobre todo se pensamos no exercicio dos dereitos políticos e, especialmente, no acceso ós cargos públicos representativos. Acceso que todos sabemos controlado polos partidos políticos, os cales seguen sendo «círculos moi cerrados» de claro dominio masculino, nos que «dar un posto a unha muller é privar a un home del e, nestas circunstancias, os postos dados ás mulleres son os imprescindibles que a propaganda require».

Xustifica o anteriormente exposto nunha enquisa realizada recentemente pola Unión Interparlamentaria entre 187 políticas de 65 países de todo o mundo, puxo de manifesto o mantemento das ditas estruturas. Así, un 50% das entrevistadas considera que os partidos políticos son estruturas bastante hostís ás mulleres.

Xunto a esas estruturas, débese ter en conta que a muller posúe, en xeral, menos recursos cóos homes para acceder a postos de responsabilidade política, a difícil conciliación da vida pública e a vida privada créalles grandes dificultades para inverter tempo na actividade política. Unha actividade política cuns tempos controlados polos partidos políticos e, máis en concreto, polos reloxos masculinos que tradicionalmente son os que marcaron, e o seguen facendo, os ritmos da vida pública. Esta situación implica unha gran presión para as mulleres que deciden dedicarse á vida política, en gran medida porque as estruturas sociais lle obrigan a vivilo como unha terrible opción: dun lado, o lar e a familia; doutro, a profesión e a actividade política. Opción que incluso chega a percibirse emocionalmente de maneira negativa xa que a vixencia «en termos de falta de tempo», necesidade de apoio emocional e afectivo do cónxuxe ou parella, en termos de abandono do fogar e de certa renuncia ó sentido de maternidade e desafecto polos fillos, o cal lles crea un sentimento de culpabilidade.

Así mesmo don Octavio subliña que as mulleres que acceden ás elites políticas son máis progresistas. As súas preocupacións son distintas ás dos homes, incidindo sobre todo en cuestións de política social (saúde, aborto, eliminación de leis discriminatorias, formación da muller, protección da infancia,...). Así mesmo, danlle prioridade ó contacto cos electores e as actividades relacionadas co distrito no que foron elixidas.

Por último o relator fala das cotas como toda medida de discriminación inversa, que deberían ser temporais e revisables periodicamente, de maneira que poidan ir eliminándose a medida que a distancia entre o home e a muller vaia diminuindo. Está claro que un sistema de cotas só tería aplicación nos instrumentos que regulan o acceso ós cargos públicos representativos e nos que, polo tanto, media unha elección polos cidadáns. Sería máis complexo aplicárlle-las cotas a aquelas posicións de poder que obedecen a unha decisión discrecional, como por exemplo os altos cargos da Administración.

Acaba o seu relatorio o autor expoñendo que as cotas constitúen un instrumento que pode axudar a romper-las férreas estruturas de poder e, nese senso, supón un claro compromiso político, ou sexa ideolóxico, aínda que só con iso non abondaría. Será necesario todo un conxunto de medidas que de maneira comprensiva tiveran como obxectivo axudar a supera-los obstáculos que impiden que a muller acceda á vida pública nas mesmas condicións que o home. Do contrario, as cotas corren o risco de acabar sendo medidas de pura estratexia electoralista.

f) As políticas de promoción da igualdade da muller en España: Teresa Carballeira Rivera

Comeza o seu relatorio a profesora Mª Teresa Carballeira Rivera expoñendo que o nacemento das políticas de igualdade entre homes e mulleres funde as súa raíces nos primeiros movementos sociais feministas. Dentro deste cabe identificar dúas claras posicións caracterizadas polas seguintes notas. A primeira, cualificada como feminismo orixinal, asóciase co movemento social. Nace nun momento de gran desigualdade entre homes e mulleres que reclama respostas radicais para rematar co desequilibrio e parte da base de que hai que recuperar para as mulleres o protagonismo dunha sociedade construída para homes.

A segunda opción, máis achegada no tempo, cambia radicalmente a lectura do feminismo orixinario. Trátase dun feminismo social, sustentado sobre a idea de que non hai que buscar ningún protagonismo para a muller nin alimentar un modelo de sociedade na loita permanente de sexos.

En liñas xerais destácase a dispersión da actividade e a escaseza de medios, a incidencia en temas de carácter básico como a violencia, educación e emprego, o abandono de áreas coma o deporte, tempo libre,

axuda a sectores femininos marxinais, cohesión de programas e obxectivos, e a falta de incidencia en sectores femininos marxinais, cohesión de programas e obxectivos, a a falta da incidencia en sectores coma o poder e a participación social da muller, o ámbito internacional, as responsabilidades familiares, cambios de roles, etc.

A profesora remata o seu relatorio expoñendo que mantendo aínda estereotipos de rol familiar tales como «a nai debe pedir permiso no traballo para coidar ó neno enfermo», «a muller debe apoia-lo seu marido na súa carreira», «a maternidade é a maior fonte de satisfacción dunha muller», «é máis desagradable escoitar palabras malsoantes a unha muller que a un home», etc. ou dentro do rol laboral: «cando a muller accede maioritariamente a unha profesión esta comeza a perder prestixio», «a muller masculinizase no traballo», «a muller está máis preocupada pola seguridade laboral que pola orixinalidade no traballo». O respecto das tarefas extradomésticas: «a muller dirixía o lar e o home os negocios», «o home ten a responsabilidade última de gaña-lo sustento», «a muller non debe traballar cando pode vivir ben do soldo do seu marido», «para unha nai a vida profesional debe estar subordinada á laboral», etc.

Segundo o resultado da avaliación do II PIOM, a muller segue estando a gran distancia do home en calidade de vida e en acceso a unha determinada situación social; o grao de autonomía é inferior ó dos homes e tamén o tempo libre; o tempo dedicado ó traballo remunerado aumenta na muller aínda que non diminúe respecto do dedicado ó traballo doméstico, e mantéñense grandes diferencias entre homes e mulleres neste terreo; o salto do mundo académico ó laboral segue sendo difícil; o acceso das mulleres ós cursos de formación foi moi fructífero ó crearse un maior nivel formativo e acceder a unhas relacións propias de gran satisfacción. Non se produciu a integración no movemento asociativo social e político (partidos, sindicatos, asociacións feministas, intelectuais, etc.) por dúas causas:

- pola falta de líderes que saiban transmiti-la ideoloxía;
- por motivos estratéxicos para facilita-la súa inserción no tecido social sen risco de atopar rexeitamento a algunhas connotacións ideolóxicas de corte feminista consideradas pexorativas. En fin, as axudas a mulleres integradas en sectores marxinais é deficiente, escasa e burocratizada en exceso. Trala formación para a actividade empresarial non se atopan axudas económicas que impulsen a implantación dos coñecementos adquiridos e proxectos deseñados.

En materia de deporte, seguen presentes moitos estereotipos sexistas.

O acceso da muller ós postos de dirección na carreira administrativa segue chocando con varios obstáculos: horarios e a súa incompatibilidade con cargas familiares; a maternidade, dado que non se produciu o

reparto de tarefas no seo familiar; e a mobilidade xeográfica que supón o acceso a eses postos, temas todos que aínda non foron abordados por ningunha política de promoción da igualdade da muller.

x) Muller, función pública e os altos cargos da Administración:
Xavier Ferreira Fernández

O primeiro que fai o profesor Ferreira é contestar á pregunta de por qué é preciso incrementa-la participación da muller na toma de decisións públicas, para o cal afirma que isto reforzaría a democracia, a aplicación do principio de igualdade, o uso eficiente dos recursos humanos, o enriquecemento da cultura política con intereses e sistemas de valores diferentes, e por último o anovamento da cultura política.

De seguido e despois de facer un breve *excursus* histórico da posición da muller nas administracións públicas, céntrase no estatus da muller na Administración pública actual, subliñando que o ámbito funcional é o único onde a igualdade de acceso ós postos de traballo e a igualdade de réxime xurídico no desenvolvemento da relación de emprego, se pode dicir que, formalmente, é case plena.

Tanto no acceso, como na provisión dos postos, como na determinación das retribucións e no recoñecemento dos dereitos a relación estatutaria que se establece entre funcionarios e Administración pública ten unha natureza esencialmente regrada, ó seren as determinacións normativas o suficientemente precisas para impedir desviacións pouco desexables na súa aplicación. E isto é así porque, poñendo en relación o artigo 23 da CE co seu artigo 103, pódese concluír que a UE impón a obriga de non esixir no acceso á función pública ningún requisito ou condición que non sexa referible ós indicados conceptos de mérito e capacidade, de xeito que puidesen considerarse tamén violatorios do principio de igualdade todos aqueles que, sen esa referencia, establezan unha diferenza (STC 50/1986, do 23 de abril).

Con todo existen espazos para o exercicio discrecional de potestades nos que a Administración pública, como se dirá máis adiante, se comporta de xeito similar a calquera outro empregador. Nestes intres o profesor fala dos postos de libre designación.

Acaba afirmando que a situación relativa ós altos cargos da Administración, no caso da designación dos ditos cargos, a marxe da liberdade da que dispoñen os responsables políticos é altísima. A densidade normativa nesta materia é tan escasa que permite que o responsable político de quenda designe para o cargo a aqueles que estime, seguindo o seu criterio, máis adecuados politicamente. Deste xeito o dito respecto da participación da muller na toma de decisións políticas podería ser aplicado aquí.

En canto ó estatuto xurídico da muller na Administración pública, pódese afirmar que o seu estatus é exactamente igual ó do home, cunhas salvedades taxadas relativas a determinadas condicións inherentes ó xénero feminino e vinculadas ó feito da maternidade. Neste senso a Lei 39/1999, do 5 de novembro, para promove-la conciliación da vida familiar e laboral das persoas traballadoras (que foi obxecto do seguinte relatorio), introduce unha serie de medidas e cambios lexislativos para que os traballadores, así como os funcionarios (capítulo VI, VII e VIII da lei) poidan participar da vida familiar, dando un novo paso no camiño da igualdade de oportunidade. Trata ademais de gardar un equilibrio para favorece-los permisos por maternidade e paternidade sen que isto afecte negativamente ás posibilidades de acceso ó emprego, ás condicións de traballo e ó acceso a postos de especial responsabilidade das mulleres. Ó mesmo tempo facilítase que os homes poidan ser copartícipes do coidado dos seus fillos dende o mesmo momento do nacemento ou da súa incorporación á familia.

b) Vida laboral *versus* vida familiar: Ana Rosa Argüelles Blanco

A profesora dona Ana Rosa Argüelles Blanco centrou o seu relatorio na «Vida laboral *versus* vida familiar»; ó principio fixo un desenvolvemento da normativa vixente e rematou expoñendo o que para ela eran deficiencias e insuficiencias da cuestión. Esta última parte pareceume interesantísima, dona Rosa afirmou o seguinte:

As administracións públicas, e o propio lexislador, deben profundar na consideración global da problemática de xénero, na transversalidade das políticas que promoven a igualdade entre home e muller (*mainstreaming*). É necesario un enfoque no que se teña en conta que existen diferencias esenciais nas vidas dos homes e das mulleres, que afectan a ámbitos diversos, non só ó do emprego e traballo, pero que logo teñen a súa inevitable repercusión. Método xa aceptado na Conferencia de Pekín e asumido polo Tratado de *Amsterdam* dentro do Tratado Constitutivo (artigo 2). É preciso promove-la igualdade no conxunto da sociedade e nos fogares para que os dereitos de conciliación da vida laboral e familiar contribúan realmente a consecución de igualdade de oportunidades. Tamén os poderes públicos deben realizar campañas educativas e culturais nas que se promova o paso da parella especializada nos seus roles a parella simétrica, sen xerarquía dos sexos. E campañas nas que o respecto por parte das empresas dos dereitos de conciliación da vida laboral e familiar apareza coma unha marca de calidade, coma un distintivo máis da súa boa imaxe.

Ó configura-los dereitos de conciliación, poderes públicos e interlocutores sociais deben ter bo coidado de que non acaben tendo repercu-

sións negativas por razón de xénero, xa sexa porque se estableza un réxime diferente para homes e mulleres, como porque se lles outorgue maior ou menor atención a eses dereitos en función de que afecten a un sector ou empresa con maior ou menor índice de emprego feminino.

Unha óptima regulación dos dereitos de conciliación debería ter en conta a evolución experimentada pola propia noción de familia. Dende o punto de vista constitucional, é claro que a existencia de fillos é o elemento clave para definila. E polo momento, o vínculo matrimonial é o único que vai xerar determinados efectos e relacións entre os integrantes dos grupos familiares dos que proveñen os contraentes, o que ten importantes efectos no exercicio dos dereitos de conciliación da vida laboral e familiar. Nembargantes, o crecente número de parellas estables que optan por outra fórmula de convivencia pon de manifesto a necesidade de que a norma xurídica se modifique para adecuarse ás demandas dunha boa parte da sociedade, no senso de que ás parellas de feito se lles recoñezan os mesmos dereitos que as matrimoniais.

É preciso leva-la igualdade entre homes e mulleres á selección dos candidatos a delegados de persoal, á composición dos comités de empresa, e, sobre todo, ás comisións negociadoras dos convenios colectivos e ós órganos de dirección das organizacións empresariais e sindicais.

Que se promova a presenza máis activa da muller na investigación científica, en paridade coa do home, así como nos centros de poder onde se adopten decisións sobre todos aqueles aspectos que poidan ter repercusións na problemática de xénero, co fin de superar unha visión que moitas veces resulta excesivamente androcéntrica dos problemas e situacións analizados.

i) Muller e política: Pilar Iglesias Osorio

As mulleres seguen na actualidade tendo obstáculos moi fortes, tal vez porque os modelos de militancia política foron construídos dende unha concepción moi masculina: o seu modo e horarios para participar adoitan ser disasurios para as mulleres por resultar incompatibles coas súas responsabilidades privadas das mulleres.

Este problema agrávase nos núcleos pequenos ou rurais onde se engade un control social cara ás mulleres que participan na vida política. Os datos confirman unha escasísima representación de mulleres nos cargos electos dos concellos destas características.

Unido ó anterior atopámonos coa resistencia dunha gran parte dos homes que pensan que as mulleres lles invaden unha parte dos seu territorio.

Para paliar todo isto dona Pilar propuña un troco do valor da forza física e o poder material, a un poder moral e a un carisma afectivo. Da

agresividade, o reto e a competición, a un ambiente de axuda e cooperación mutua. Dunha autoridade central, imperativa e única a unha forma de influencia máis persuasiva e máis motivadora. Dunha disciplina férrea e represiva a unha aproximación máis adecuada que sexa firme coma a anterior, pero máis flexible. De posicións extremas «si-non», «branco-negro», «todo-nada» a alternativas intermedias cara a un sentido de compromiso e unha lóxica menos dogmática.

Afirma a relatora que durante as campañas electorais teñen menos axudas e, na maioría dos casos, nin sequer voz. Finalmente, se é elixida, adxudícanos ás consellerías consideradas «femininas» como unha prolongación dos quefaceres tradicionais do fogar e da familia, educación, cultura, asuntos sociais, medio ambiente, etc. Esta diferenza representa unha carga para as mulleres electas pero, ó mesmo tempo, permítenos comprender coa nosa experiencia, non só os problemas da muller, senón os da familia nos que se descargan as tensións, as inxustizas e as necesidades insatisfeitas, que poñan de manifesto os problemas dunha sociedade en transformación que avanzará máis rapidamente en tanto que as mulleres estean presentes en tódalas administracións e foros nacionais e internacionais, asumindo responsabilidades superiores.

■ As mulleres comprometidas politicamente teñen a obriga dende calquera área que ocupen, de tratar de aplicar e desenvolve-las normas igualitarias e sensibiliza-la sociedade, pois esta aínda non reconece no seu xusto valor as responsabilidades familiares ás que fai fronte a muller: coidado dos fillos, atención ós familiares anciáns, enfermos, minusválidos, etc.

■ As mulleres electas teñen que ter moi presente ás mulleres do rural, pois mentres as urbanas no transcurso do tempo se foron revelando contra as discriminacións e os cambios sociais, no medio rural o cambio prodúcese con lentitude e dificultade. Temos, tamén un gran reto que asumir en canto a un factor feminino cada día maior no noso país e que crecerá cos movementos inmigratorios que traen consigo problemas específicos por circunstancias socioculturais de illamentos da poboación que as recolle: teñen as outras mulleres a obriga de velar porque non sexan illadas, explotadas nin maltratadas, senón que poidan vivir dignamente cos mesmos dereitos que a sociedade que as acolle.

Remata dona Pilar dicindo que chegar a ser conselleira, deputada, ministra ou presidenta custa, sen dúbida, esforzo, pero merece a pena, porque é un proxecto que comezaron outras mulleres, e é este o reto que deberá formar parte do proxecto e INA.

Conclusións

Nestas xornadas intentouse achegar unha visión actualizada da situación da muller española co fin de comprobar ata qué punto a conciencia de igualdade esbozada desde a Constitución española ten reflexo no ámbito xurídico e social españois. En concreto, pretendeuse analiza-lo público e político, así como as técnicas e medios utilizados na actualidade para promove-la súa participación nestes ámbitos. ■